

शब्दयोगी न जोडल्यास इथे शब्दयोगी आहे हे सांगण्यासाठी _ आडवी रेघ मारतात. तसेच विभक्तीप्रत्ययांपूर्वीही _ आडवी रेघ मारतात, या आडव्या रेघा शब्द अपूर्ण असल्याचे दर्शवितात.)

विभक्तीचे प्रकार

- ▶ प्रत्येक वाक्य म्हणजे एक विधान असते.
- ▶ यात क्रियापद हा प्रमुख शब्द होय.
- ▶ ही क्रिया करणारा वाक्यात कोणीतरी असतो. त्याला कर्ता असे म्हणतात.
- ▶ ही क्रिया कोणावर घडली? कोणी केली? कशाने केली? कोणासाठी केली? कोठून घडली? कोठे किंवा केव्हा घडली? हे सांगणारे शब्द वाक्यात असतात.
- ▶ नामांचा क्रियापदांशी किंवा इतर शब्दांशी असणारा संबंध अशा आठ प्रकारचा असतो; म्हणून विभक्तीचे एकंदर आठ प्रकार मानले जातात. ते असे-

(१) प्रथमा, (२) द्वितीया, (३) तृतीया, (४) चतुर्थी, (५) पंचमी, (६) षष्ठी, (७) सप्तमी, (८) संबोधन.

यांतील पहिल्या सातांना संस्कृतातील नावे दिली आहेत. आठव्या संबंधाच्या वेळी हाक मारली जाते म्हणून त्याला 'अष्टमी' असे न म्हणता 'संबोधन' असे नाव दिले आहे. (संबोधन - हाक मारणे, बोलावणे.)

या विभक्तीचे प्रत्यय कोणते व त्यामुळे नामाच्या स्वरूपात कोणते बदल होतात, हे पुढील तक्त्यावरून दिसून येईल.

विभक्तीचे प्रत्यय व 'फूल' या नामाची होणारी रूपे

विभक्ती	एकवचन		अनेकवचन	
	प्रत्यय	शब्दांची रूपे	प्रत्यय	शब्दांची रूपे
प्रथमा	-	फूल	-	फुले
द्वितीया	स, ला, ते	फुलास, फुलाला	स, ला, ना, ते	फुलांस, फुलांना
तृतीया	ने, ए, शी	फुलाने, फुलाशी	नी, शी, ई, ही	फुलांनी, फुलांशी
चतुर्थी	स, ला, ते	फुलास, फुलाला	स, ला, ना, ते	फुलांस, फुलांना
पंचमी	ऊन, हून	फुलाहून	ऊन, हून	फुलाहून
षष्ठी	चा, ची, चे	फुलाचा-ची-चे	चे, च्या, ची	फुलाचे-च्या-ची
सप्तमी	त, ई, आ	फुलात	त, ई, आ	फुलांत
संबोधन	-	फुला	नो	फुलांनो

- ▶ यातील काही प्रत्ययांचा उपयोग केवळ पद्यात होतो.

उजळणी

मागील प्रकरणात आपण सामान्यरूपाची माहिती घेतली.

- उदा. 'शिक्षकांनी सुरेशला वर्गात शाबासकी दिली', या वाक्यातील 'शिक्षक, सुरेश, वर्ग' ही नामे जशीच्या तशी वाक्यात न ठेवता 'शिक्षकां-नी', 'वर्गा-त' असा त्यांच्या रूपात बदल केला आहे.
- हे प्रत्यय लागताना शब्दांच्या मूळ रूपात बदल होतो. 'शिक्षक' या शब्दाचे 'शिक्षकां'. 'वर्ग' या शब्दाचे 'वर्गा' असे जे रूप होते त्याला सामान्यरूप असे म्हणतात.
- हा बदल शब्दाच्या शेवटच्या अक्षरातील स्वरात होतो.
जसे - बाळ-बाळाला, घोडा-घोड्याचा, तळे-तळ्यात, पाणी-पाण्यात, फडके-फडक्यांचा इत्यादी.
- या विकाराला 'सामान्यरूप' असे म्हणण्याचे कारण असे की, विभक्तीचा प्रत्यय लागण्यापूर्वी शब्दाचे बदलणारे रूप सर्व विभक्तीत सारखेच म्हणजे सर्वसामान्य असते.
उदा. - तळे = तळ्यास, तळ्याशी, तळ्याचा, तळ्यात.

नियम

- १) अनेकवचनी शब्दाच्या सामान्यरूपावर नेहमी अनुस्वार येतो.
उदा. - मुलांना, पशूंत, घोड्यांना, शहरांतून इत्यादी.
- २) विभक्तीप्रत्यय लागण्यापूर्वी जसे शब्दाचे सामान्यरूप होते, तसेच शब्दयोगी अव्यय लागण्यापूर्वीही सामान्यरूप होते.
उदा. - घर-घराजवळ, तळे-तळ्यामध्ये, घोडा-घोड्यासाठी, शाळा-शाळेविषयी, घर-घरापुढे.

सामान्यरूपाचे विविध प्रकार

नामाच्या लिंगाप्रमाणे व त्याच्या शेवटी असणाऱ्या स्वराप्रमाणे सामान्यरूप निरनिराळ्या प्रकारे होते. ही सामान्यरूपे कशी होतात. याबाबतचे काही नियम पुढे दिले आहेत.

(१) पुल्लिंगी नामांचे सामान्यरूप

- १) खांब-खांबास, निर्णय-निर्णयास, काळ-काळाने, वर्ग-वर्गात.
आकारान्त पुल्लिंगी नामाचे सामान्यरूप आकारान्त होते.

- २) घोडा- घोड्याला, कोयता-कोयत्याने, दोरा-दोन्याचा.

आकारान्त पुल्लिंगी नामाचे सामान्यरूप याकारान्त होते.

(अपवाद- आजोबा, दादा, काका, मामा, नाना, चहा, इत्यादी.)

Step =

- ३) धोबी-धोब्याला, तेली-तेल्याने, माळी-माळ्याचा.
ईकारान्त पुल्लिंगी नामाचे सामान्यरूप याकारान्त होते.
(अपवाद- हत्ती, नंदी, कोबी, कवी, मुनी, ऋषी, इत्यादी.)
- ४) भाऊ-भावाने, विंचू-विंचवाने, नातू-नातवाचे, लाडू-लाडवाचा.
ऊकारान्त पुल्लिंगी नामाचे सामान्यरूप वाकारान्त होते.
(अपवाद- पेरू, चाकू, खडू, शत्रू, खेळाडू, पशू, गुरू, साधू)
- ५) किलो-किलोस, धनको-धनकोचा, ऋणको-ऋणकोने.
ओकारान्त पुल्लिंगी नामाचे सामान्यरूप ओकारान्तच राहते.

(२) स्त्रीलिंगी नामांचे सामान्यरूप

- १) (अ) वीट-विटेचा, विटांचा, जीभ-जिभेला, जिभांनी.

अकारान्त स्त्रीलिंगी नामाचे सामान्यरूप एकवचनात एकारान्त व अनेकवचनात आकारान्त होते.

(ब) भित-भिंतीला-भिंतींना, विहीर-विहिरीत-विहिरींमध्ये.

काही अकारान्त स्त्रीलिंगी नामांची सामान्यरूपे ईकारान्त होतात.

- २) शाळा-शाळेत-शाळांचा, भाषा-भाषेचा-भाषांचा, माता-मातेला-मातांचा, विद्या-विद्येने-विद्यांचा
आकारान्त स्त्रीलिंगी एकवचनी नामाचे सामान्यरूप एकारान्त होते, तर अनेकवचनी नामाचे सामान्यरूप फक्त अनुस्वार देऊन होते.

- ३) नदी-नदीचा-नद्यांचा, बी-बीचा-बियांचा, पेटी-पेटीचा-पेट्यांचा, खिडकी-खिडकीचा-खिडक्यांचा,
स्त्री-स्त्रीचा-स्त्रियांचा.

ईकारान्त स्त्रीलिंगी नामाचे सामान्यरूप एकवचनात ईकारान्त व अनेकवचनात याकारान्त होते.
(अपवाद : देवी, दासी, मूर्ती यासारखे)

- ४) जाऊ-जावेला-जावांना, पिसू-पिसवेला-पिसवांना.

ऊकारान्त स्त्रीलिंगी एकवचनी नामाचे सामान्यरूप एकारान्त होते व अनेकवचनात वाकारान्त होते.

(अपवाद : काकू, वधू, वस्तू)

- ५) बायको-बायकोला, बायकांना.

ओकारान्त स्त्रीलिंगी नामाचे सामान्यरूप एकवचनात होत नाही व अनेकवचनात आकारान्त होते.

(३) नपुंसकलिंगी नामांचे सामान्यरूप

- १) मूल-मुलाने, पान-पानाचा, दुकान-दुकानात, फूल-फुलात.

अकारान्त नपुंसकलिंगी नामाचे सामान्यरूप आकारान्त होते.

अशा वेळी उपान्त्य अक्षर (शेवटून दुसरे अक्षर) दीर्घ असल्यास ऱ्हस्व होते.

- २) पाणी-पाण्यात, दही-दह्याचा, लोणी-लोण्याचा.

ईकारान्त नपुंसकलिंगी नामाचे सामान्यरूप याकारान्त होते.

३) (अ) लिंबू-लिंबाचे, कोकरू-कोकराचे, लेकरू-लेकराला.

ऊकारान्त नपुंसकलिंगी नामाचे सामान्यरूप आकारान्त होते.

(ब) कुंकू-कुंकवाचा, गळू-गळवाचा, आसू-आसवाने.

काही ऊकारान्त नपुंसकलिंगी नामांचे सामान्यरूप वाकारान्त होते.

४) तळे-तळ्यात, केळे-केळ्यांची, खोके-खोक्यात, नाणे-नाण्यात.

एकारान्त नपुंसकलिंगी नामाचे सामान्यरूप याकारान्त होते.

(४) आडनावांचे सामान्यरूप

आडनावांचे सामान्यरूप करताना ते अनेकवचनीच मानले जाते.

१) देशपांडे - देशपांड्यांना, कोल्हे - कोल्ह्यांना, आठवले - आठवल्यांना, पालवे - पालव्यांना
एकारान्त कुलनामांचे सामान्यरूप याकारान्त होते.

२) खेर - खेरांना, केळकर - केळकरांना, गायकवाड - गायकवाडांना, भट - भटांना
अकारान्त कुलनामांचे सामान्यरूप आकारान्त होते.

३) साधू - साधूंना, कडू - कडूंना
ऊकारान्त कुलनामांचे सहसा सामान्यरूप मूळ नामच राहते.

४) बोरा - बोरांना, कटारिया - कटारियांना
आकारान्त कुलनामे ही सहसा सामान्यरूप होताना बदलत नाहीत.

५) घवी - घवींना, वाणी - वाणींना
ईकारान्त कुलनामेही सहसा सामान्यरूप होताना बदलत नाहीत.

(५) ग्रामनामांचे सामान्यरूप

१) कोलकाता - कोलकात्याला, बडोदा - बडोद्याला
आकारान्त पुल्लिंगी नामांप्रमाणे आकारान्त ग्रामनामांचे सामान्यरूप याकारान्त होते.

२) दिल्ली - दिल्लीला, मुंबई - मुंबईला
ईकारान्त स्त्रीलिंगी नामांप्रमाणे ईकारान्त ग्रामनामे सामान्यरूपात तीच राहतात.

३) पुणे - पुण्याला, पेडणे - पेडण्याला.
एकारान्त नपुंसकलिंगी ग्रामनामांचे सामान्यरूप याकारान्त होते.

४) नागपूर - नागपूरला/नागपुरात, सोलापूर - सोलापूरला/सोलापुरात
अकारान्त ग्रामनामांचे सामान्यरूप सप्तमीचा 'त' प्रत्यय लागताना आकारान्त होते एरव्ही ते तसेच राहते.

(६) विशेषणांचे सामान्यरूप

(१) अकारान्त, ईकारान्त व ऊकारान्त विशेषणांचे सामान्यरूप होत नाही.

उदा. - ► जगात गरीब माणसांना कोणी विचारीत नाही.

► त्याचे लोकरी कपड्यांचे दुकान आहे. (अपवाद - विकारी विशेषणांचे सामान्यरूप होते)

► मला कडू कारल्याची भाजी आवडते.

(२) विभक्तिप्रत्यय लागलेल्या नामांच्या आकारान्त विशेषणांचे सामान्यरूप याकारान्त होते.

उदा. - ► भल्या माणसाने, ► ह्या मुलाचा,

► वेड्या मुलीने, ► खऱ्या गोष्टीस इत्यादी.

काही महत्वाचे

► सामान्यरूपात दंततालव्याचा तालव्य व स-काराचा श-कार होतो.

उदा. चोच-चोचीने, ससा-सशाला, राजा-राजाने इत्यादी.

सामान्यरूप केव्हा होत नाही?

१) एकाक्षरी शब्दाचे सामान्यरूप होत नाही.

उदा. ► 'श'ला सुटा काना असतो.

► 'अ'ने 'ब'ला मारले.

२) परकीय भाषेतील शब्दांचे सामान्यरूप बऱ्याचदा होत नाही.

उदा. ► पर्समध्ये पैसे आहेत.

► बसमध्ये तीस माणसे आहेत.

(टीप : पण काही शब्द आपल्या भाषेत इतके रुळून गेले आहेत की त्यांचे सामान्यरूप केले जाते. ऑफिस, ऑफिसात, बँक - बँकेत, बॅग - बॅगेत.)

३) व्यक्तींच्या विशेषनामांचे सामान्यरूप करत नाहीत

उदा. राजीवने, कमलला इ.

(अपवाद : पौराणिक, ऐतिहासिक व्यक्तींच्या नामांचा उदा. : रामाने, बाजीरावाने)

स्वयंअध्ययन

प्रश्न १) 'सामान्यरूप' कशास म्हणतात? ते आपण केव्हा करतो?

प्रश्न २) खालील नामांची सामान्यरूपे द्या.

भाऊ, सासरा, सासू, जाऊ, स्त्री, केळे, शाळा, देश.

प्रश्न ३) खालील विशेषणांची सामान्यरूपे वाक्यात वापरा.